
Т. Р. Варданян, Азербайджанцы: История одного незавершенного этнопроекта. Историко-этнологический очерк, Москва, Русская панорама, 2012, 88 с.

Թ. Ռ. Վարդանյան, Ադրբեջանցիներ. մի անավարտ էթնիկ նախագծի պատմություն: Պատմաազգարանական ակնարկ, Մոսկվա, Ռուսկայա պանորամա, 2012, 88 էջ:

ԵՊՀ քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի դասախոս, պատմական գիտությունների թեկնածու Թամարա Վարդանյանի աշխատությունը նվիրված է Ադրբեջանի Հանրապետությունում բնակվող տիտղոսակիր «ազգի»՝ ադրբեջանցիների կազմավորման փուլերին և «ազգակերտման» գործընթացի քառուղիներում շրջանառվող գաղափարական հիմնավորումների խնդիրներին:

Կովկասի թյուրքալեզու բնակչությանը միայն XX դարի սկզբին սկսեցին անվանել «կովկասյան թաթարներ»՝ Ղրիմի և Կազանի թաթարներից նրան տարբերակելու համար, թեպետ Կովկասի մուսուլմանների շրջանում առավել գործածական էին «թյուրք», «կովկասցի» կամ «մուսուլման» ինքնանվանումները: Հետագայում «կովկասյան թաթարներ» անվանմանը փոխարինող «ադրբեջանցի» անվանումը կապված էր 1918 թ. մայիսին Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետության ստեղծման հետ: Սկսած խորհրդային ժամանակաշրջանից՝ ադրբեջանցիների՝ «հնագույն ժողովուրդ» լինելն ապացուցելու նպատակով շրջանառության մեջ դրվեցին ադրբեջանցիների ծագմանը վերաբերող մի քանի տեսություններ, որոնց նպատակն էր հիմնավորել այդ տարածաշրջանում նրանց ներկայության պատմական ատաղձը, ինչպես նաև ապացուցել հարևան պետությունների, մասնավորապես Հայաստանի հանդեպ նրանց տարածքային հավակնությունների «իրավացիությունը»: Պետական մակարդակով պատմական անցյալի նենգափոխումն Ադրբեջանի Հանրապետությունում շարունակվում է առ այսօր, որի կառավարող շրջանակները հսկայական գումարներ են ծախսում տարածաշրջանում ադրբեջանցիների «բնիկության» և հայերի «եկվորության» սին թեզերի ապացուցման համար:

Սկզբնաղբյուրների և փաստական հարուստ նյութի հիման վրա գրված Թ. Վարդանյանի աշխատությունը նվիրված է գլխավորապես ադրբեջանցիների ծագումնաբանական խնդիրների լուսաբանմանը: Հեղինակը ներկայացնում է ազգերի և ազգային հիմնահարցերի ըմբռնման նախասկզբնական և կառուցվածքային տեսությունները, անդրադարձեր կատարում XVIII-XIX

դարերի կովկասյան մուսուլմանների ինքնանվանական և հարևանների կողմից նրանց տրված անվանումների խնդրներին: Նա իրավացիորեն անդրադառնում է «ադրբեջանցի» եզրույթի՝ որպես էթնանվան կիրառման արհեստականությանը և պարզաբանում, որ «դեռևս 1926 թվականի խորհրդային վիճակագրությունում կիրառվել է «թյուրք» անվանումը, իսկ 1939 թ. վիճակագրությունում արդեն պաշտոնապես ամրագրվել է «ադրբեջանցի» անվանումը» (էջ 43): «Ադրբեջանցի» անվանվող էթնոսի կազմավորման սկզբնավորումը նա պայմանավորում է Ստալինի անմիջական միջամտությամբ (էջ 43):

Թ. Վարդանյանը հստակ և համակարգված ներկայացնում է «ադրբեջանական էթնիկ ինքնագիտակցության» մեջ ներդրված իրանական, թյուրքական և ադրբեջանական տարրերի հաջորդականությունը պատմական զարգացումների և փոփոխությունների հոլովությունում, ինչպես նաև ադրբեջանցիների էթնիկ ինքնագիտակցության մշակութային հիմքերը և արդի փուլում ադրբեջանական հասարակության մեջ ընթացող ինքնության փնտրտուքը, մասնավորապես թյուրքիզմի և ադրբեջանականության միջև:

Անդրադառնալով նաև ադրբեջանական հետխորհրդային պատմագրությանը՝ հեղինակն իրավացիորեն արձանագրում է, որ վերջինս խորհրդային պատմագրությունից որդեգրել է որոշ հայեցակարգային մոտեցումներ: «Քանի որ խորհրդային պատմագրությունն Անդրկովկասում փաստացի ճանաչել է երեք տիտղոսակիր ազգերի՝ հայերի, վրացիների և ադրբեջանցիների, ըստ այդմ միայն երեք վարչատարածքային միավորներ են ստացել խորհրդային հանրապետության կարգավիճակ»,– նշում է նա: «Հավասարեցման» խորհրդային սկզբունքը ենթադրում է բոլոր միջոցներով, և որքան հնարավոր է արագ, այդ երեք տիտղոսակիր ազգերի միջև գոյություն ունեցող տարբերությունների վերացում: Պատմագրության մեջ այդ խնդիրը գտել է նաև հետևյալ արտացոլումը՝ եթե հայերի և վրացիների պատմությունը վաղեմի է, ապա պետք է «վաղեմի դարձնել» նաև նորահռչակ ադրբեջանցիներին: Այդ նպատակով տարածաշրջանի բոլոր մուսուլմանները նույնացվում էին ադրբեջանցիների հետ: Քանի որ վերոնշյալ տիտղոսակիր ազգերից միայն ադրբեջանցիներն էին մուսուլման, հետևաբար նրանց է վերագրվել Անդրկովկասի բազմացեղ և բազմալեզու մուսուլմանների պատմությունը» (էջ 59):

Հիրավի, Ադրբեջանում ազգի կազմավորման և ազգային գաղափարախոսական խնդիրների լուծման նպատակով մեր ժամանակակից ադրբեջանցի հեղինակները փորձում են նորահռչակ ադրբեջանցիների շրջանում սերմանել տարածաշրջանում նրանց բնիկ լինելու տեսությունը, որը հիմք կծառայի նրանց զբաղեցրած տարածքի՝ Կովկասյան Աղվանքի, ինչպես նաև աղվանական մշակութային ժառանգության յուրացման համար: Ավելին, պատմությունը խեղաթյուրելով և բացահայտ կեղծելով՝ նրանք փորձում են հիմնավորել նաև հարևան երկրներին, մասնավորապես Հայաստանին և Իրա-

նին ներկայացվող՝ ադրբեջանցիների տարածքային պահանջները: Դրան են միտված «երկու՝ Հյուսիսային և Հարավային Ադրբեջանների» գոյության տեսությունը, ինչպես նաև հայերի «եկվորության» վերաբերյալ հիմնագուրկ պնդումները:

Նշենք, որ Թ. Վարդանյանն առանձնակի ուշադրություն է դարձնում և անաչառորեն ընդգծում «ադրբեջանական էթնոս», «էթնիկ ադրբեջանցի», «ադրբեջանցիների էթնիկական տարածք» եզրույթների կիրառման աննպատակահարմարությունը հատկապես XX դարին նախորդած պատմական իրողությունների վերլուծության պարագայում:

Մեր կարծիքով, աշխատությունը կշահեր, եթե հեղինակն անդրադառնար ադրբեջանցիների ծագումնաբանության աղվանական տեսությանը ևս, որը որոշակիորեն նպատակաուղղված է Արցախի՝ «ադրբեջանական պատկանելիության ապացուցմանը»: Առավել ևս եթե նկատի ունենանք, որ «Ադրբեջանի հանրագիտարանը,– ինչպես իրավամբ նշում է ամերիկացի պատմաբան Ս. Աստուրյանը,– ներկայացնում է Լեռնային Ղարաբաղի պատմական աշխարհագրության փոքր-ինչ այլ պատկեր՝ պնդելով, որ Լեռնային Ղարաբաղը եղել է Կովկասյան Ալբանիայի պատմական Արցախ նահանգի մի մասը Բ.Ա. I դարում»¹:

Հետազոտական աշխատանքների շարունակման ընթացքում, կարծում ենք, հետաքրքիր կլինի դաշտային աշխատանքի իրականացումը, այն է՝ հարցազրույցների անցկացումը թեկուզ և արտերկրում բնակվող ադրբեջանցիների հետ, ինչն ավելի մեծ հստակություն կսահմանի ինքնության հարցին առնչվող խնդիրների լուսաբանման ասպարեզում:

Ամփոփելուց առաջ ավելորդ չենք համարում տեղեկացնել, որ գրքի խմբագիրն ու առաջաբանի հեղինակը քաղաքական գիտությունների դոկտոր Արմեն Այվազյանն է, իսկ այն հրատարակության են երաշխավորել Ռասա Չեպայտենեն (Լիտվա) և Արթուր Ցուցիկը (Ռուսաստանի Դաշնություն):

Թ. Վարդանյանի ուսումնասիրությունն անթերի է գիտական անաչառության տեսանկյունից, հատկապես եթե հաշվի առնենք օգտագործված սկզբնաղբյուրների, ինչպես նաև ադրբեջանցի հեղինակների աշխատությունների բազմազանությունը: Հստակ և տրամաբանական շարադրանքը, մասնագիտական եզրույթներին տրվող մեկնաբանությունները սույն աշխատությունը դարձնում են հասանելի ոչ միայն ակադեմիական շրջանակների, այլև ընթերցող հանրության լայն շերտերի համար:

SUԹԵՎԻԿ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

¹ Astourian S.H., In Search of Their Forefathers: National Identity and the Historiography and Politics of Armenian and Azerbaijani Ethnogeneses, Nationalism and History. The Politics of Nation building in Post-Soviet Armenia, Azerbaijan and Georgia, Centre for Russian and East European Studies, University of Toronto, 1994, p. 59.